

ADATOK A BOCSKAI-HAGYOMÁNYOKHOZ HAJDÚ ÉS BIHAR MEGYÉKBEN

MAJOR ZOLTÁN LÁSZLÓ

Bocskai István fejedelem alakja a nemzeti hőszok körül kialakult idealizálás és az utókor hálás emlékezete következtében már kortársainál is erős morális töltést kapott. A nemzeti függetlenségi harcokban kirajzolódó kontinuitás az első helyet tartotta fenn számára. Messianisztikus értékelések keletkeztek a korabeli, sőt a későbbi idők szerzőinek tollán, amelyek a mítoszteremtést munkálták.

Pécsi Simon, a később nagyra hivatott fiatal köznemes írta: „Csak az Isten tudta, mi volt ebben az emberben. Ő szent felsége jól marasztotta volt erre az időre, mert csak egyet is hozzá hasonlót sehol nem láthattunk.”¹ Kortársa a szász krónikás, Krauss György írta naplójába: „Juliushoz, Augustushoz, Trajanushoz és másokhoz hasonlíthatnánk ezt a fejedelmet, sőt ha tovább élhetett volna, Nagy Konstantinnal emlegetnék egy sorban.”²

A hagyomány kialakulása már a fejedelem halála utáni eső években elkezdődött. Bocskai a Bihar megyei Kölesért a hajdúknak adományozta. Az adományozó fejedelmet 1606. június 3-án Dormáni Péter sarkadi kapitány képviselte volna a köleséri birtokba iktatási ünnepségen a váradi káptalan képviselőjével. De a környéken kóborló török-tatár lovasok miatt nem mehettek le, a beiktatás később Köröszszegen történt meg. Dormáni csak néhány évig volt sarkadi várkapitány, de nevét a Dormán-zug határrész fenntartotta.³ Dankó Imre kutatásaiból tudjuk, hogy a hagyomány szerint Bocskai István a zsákai várban rejtette el családi kincseit 1604-ben, amikor a vár tulajdonosa Ghichy Péterné volt. A kincsek közül a hagyomány egy arany nyerget, más alkalommal egy nagyméretű aranytálat emleget, amelyek aztán szórén szálán eltűntek volna. Ezt az aranynyerget /vagy aranytálat/ még ma is keresik. Fontos mozzanat, hogy Rhédey Ferenc, Bocskai fővezére a fejedelem révén került kapcsolatba Zsákával, többek között úgy is, hogy 1605 első hónapjaiban erről a tájról szervezte főleg hajdúkból a Felvidékre menő hadseregét, amivel aztán gyorsan teljes győzelmet aratott. Rhédey Bethlen Gábortól, aki különben a sógora volt,

¹ Benda Kálmán: Bocskai István Bp. é. n. Magyar Életrajzok. Szerk.: Szekfű Gyula., 201.

² U. o. 229.

³ Módy György: A középkori fejlődés a XVII. század közepéig. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk.: Komoróczy György. Gyula. 1971. 38.

1613-ban jutalomként megkapta a zsákai uradalmat. A Rhédey-család alföldi központi –, anyabirtokává tette az adományozott területet.⁴

Az elhalványult családi emlékezet is ragaszkodik az örökséghez, önértelmezéseiben hangsúlyozza, hogy átveszi, továbbadja az áthagyományozott emlékeket. A szájhagyomány útján továbbadott emléktörödékek összeillesztésére tesznek kísérletet, az ősökre vonatkozó adatok lejegyzése vagy emlékezetben tartása, továbbadása idővel szinte áttekinthetlenné válik.⁵

Az 1640-es évek közepére végbement az életformaváltás. A Bocskai által letelepített hajdúk második generációjával kell már számolnunk, akiknek harci értéke apáikhoz képest erősen lecsökkent.⁶ A hajdúvárosi fejlődés további szakaszán az együvé tartozás érzése fokozódott. Megsokasodtak a közös ügyek is, amelyek közül a legfontosabb volt a Bocskai-féle örökség védelme a legkülönbözőbb támadásokkal szemben.⁷ Egy Balmazújvárosról szóló helytörténeti munka szerzője megemlíti, hogy a 17. században Nyári István és az erdélyi fejedelem voltak Balmazújváros földesurai. Megjegyzi még, hogy „a hajdúk idejétől erős Habsburg-ellenesség jellemezte a települést” Szepe volt ebben a kálvinista hitnek is.⁸

Nyilvánvaló, hogy a később biharinak nevezett hajdúság körében sokan voltak, akik már Bocskai hadaiban is harcoltak. Az ismert oklevelek közül több valóban előző adományt erősített meg. Így Tépe hajdúszabadságát az ismert 1613. évi oklevél már mint régi kiváltságot szentesítette. Komádnak ugyancsak korábban kapott szabadságát ismerte el 1632-ben I. Rákóczi György. A megerősítések arról nem szólnak, hogy az eredeti oklevél kitől, melyik időből származik, ezeket tehát nem tudjuk fenntartás nélkül Bocskai szabadságolásoknak tekinteni. Elképzelhető, hogy a hagyományban rögzült téves ismeretek továbbéléséről van szó.⁹ Sokan úgy tartották, hogy Derecskére Bocskai István telepített hajdúkat. Bizonyítékok erre nincsenek, és arra sem, hogy 1631-ben ezt az adományt erősítette volna meg I. Rákóczi György erdélyi fejedelem. A köztudat a hagyományokra épít az irodalom pedig az erdélyi törvényekre.¹⁰ A történész, midőn a múlt történéseit vizsgálva szembekerül a hagyományok értelmezésével, tudnia kell, hogy a továbbélő hagyományok a múlttól alkotott képünket torzítják. A forrásszövegek jelentése pedig korántsem magától értetődő, a hagyomány elsajátítása értelmezést igényel.¹¹

⁴ Dankó Imre: A zsákai vár mondái In.: Bihari Diéta III. Szerk.: Matolcsi Lajos Db. 2001. 124.

⁵ Dobos István: Példázat és emlékezés Tiszatáj. 2003/9. 57. évf. 76,78.

⁶ Szabadi István: A hajdúszabadság megnyerése és elvesztése In.: Derecske története és néprajza. Szerk.: Gazdag István., Derecske, 1998. , 70.

⁷ Dankó Imre: A hajdúk eredete és megjelenése Szoboszlón. In.: Hajdúszoboszló monográfiája., Szerk.: U. ő. Hajdúszoboszló., 1975., 162.

⁸ Katona Mária : Két évszázada Balmazújvároson. A balmazújvárosi németek története. / Újvárosi dolgozatok 5./Szerk.. Pozsonyi József., Balmazújváros., 1997., 8.

⁹ Szendrey István : A bihari-berettyóújfalui hajdúk. In.: Berettyóújfalú története. Szerk.: Varga Gyula., Berettyóújfalú. 1981., 223.

¹⁰ Szendrey I. : Derecske hajdúváros. HBMLÉ. III. /Szerk.: Gazdag István. / Db. 1976., 149.

¹¹ 11./Georg G. Iggers.: A német historizmus. Bp. 1988., 232., Dobos I. Példázat és emlékezés...i.m. 75.

Alig fél évszázad múltán Szalárdi János történetíró „Siralmas magyar krónikájában” már a következő kesergő sorokat veti papírra Bocskai Istvánra emlékezve: „A Tiszáig való szép darab föld, Istennek annyi szép gyülekezeti, a szép rakott hajdúvárosokkal, amelyet boldog emlékezetű Bocskai fejedelem... a haza javára ... telepített és ültetett vala...im mostan ó nagy Isten mindenestül porrá és hamuvá téteték!”,¹² Jóval később, 1692-ben Derecskén a falu lakóinak magva hajdúnak váltotta magát. Sok családról azonban csak feltételezhető, hogy hajdúk voltak, bizonyítani nem lehet. Csupán a hagyomány alapján hivatkoztak hajdú őseikre.¹³ Hajdúhadház városának magistrátusi jegyzőkönyvében 1696.július 23-án a hajdútelepítő fejedelemről a következő sorokat olvashatjuk:” Minek utána az nemes Szabolcs vármegyében levő szabad hajdúvárosokat, Szoboszlót, Rác Beszermént, Polgárt, Dorogot, Hatházt és Vámospércset amaz dicső és boldog emlékezetű Bocskay István erdélyi fejedelem, jeles vitézi maguk viselkedésökért az ő eleiknek tetszésére szép nemesi szabadsággal megajándékozta volt...”¹⁴

Zoltai Lajos tanulmányában találjuk a következő megfogalmazást a 17. század végét illetően : „Désány IstvánUram, az hét hajdú város kapitánya”,¹⁵ Kialakulóban volt tehát a Hajdúkerület, ez a sajátos közigazgatási és települési rendszer, mely 1876-ig, Hajdú vármegye megalakulásáig funkcionált. Dolgozatunkban tehát a Hajdúság területén elhelyezkedő településekről szólva erre utalunk, hiszen a megye jóval később alakul meg. Címünkben ugyanis Hajdú megye hagyományaira hivatkozunk, de nyilvánvalóan az előző, hajdúkerületi hagyományokra is rámutatunk. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kiváltságukat megőrző hajdúvárosok lakóiban egy sajátos és büszke hajdútudat alakult ki, annak dacára, hogy az uralkodó 1685-től állami katonaadó fizetésére kötelezte őket.¹⁶ Az itt élő lakosok a múltba visszanyúló, valaki mástól hallott vagy valahol olvasott egyes történeteket idéztek. Az emlékezés folyamatába bekapcsolták a családtagok mindennapjait szervező eseményeket, tevékenységeket próbáltak felidézni. Erős emocionális tartalma volt ennek a hagyománynak nemcsak a Hajdúságban, hanem az ország más területein is. Pozitív érzelmi töltésű volt a Tiszahát nemességének a „nagyságos fejedelmet” körülölelő rajongása, ellenséges indulatoktól volt viszont teljes a gyűlölködők lelkivilága évszázadokon át is.¹⁷ Különösen kiemelkedő hagyományőrző helység volt Biharban Kismarja, amelyet a fejedelem „igen kedves szülőföldünknek nevez, ahol az ő elei, úkapái,nagyapái, ősapái eredetüket onnan véve magukat nevezték.” Bocskai 1606. szeptember 22-én Kassán a kismarjaiaknak messzemenő kiváltságokat adott. Mezővárossá, oppidummá tette. Benkovics Ágoston váradi püspök már 1694 körül

¹² Nyakas Miklós: Vámospércs a török hódoltságban a hajdúk letelepítéséig 1552-1606. In.: Vámospércs története., Szerk.: Gazdag I., Vámospércs., 1994., 38.

¹³ Szendrey I.: Derecske a török kiűzése utáni időkben. HBMLÉ. IV. /Szerk. : Gazdag I./, Db, 1977., 145, 148-149.

¹⁴ Katonai tábortól a mezővárosig I. Bev. és rendezte Balogh István., Db., 1999. 122.

¹⁵ Zoltai Lajos: A szabad királyi városi rangra emelt Debrecen életének első esztendeitől II... a „névtelen Naplója” 1699-1700. Közli: Radics Kálmán. HBMLÉ. XX. /Szerk.: Gazdag I./ Db. 1993., 167.

¹⁶ Süli-Zakar István : A bihari területek szerepe Hajdú-Bihar megye kialakulásában. In.: Bihari Diéta III. Szerk.: Matolcsi L., Db. 2001. 34.

¹⁷ Benda K.: Bocskai István...i.m. 5.

földesúri hatalom alá akarta vonni a települést. Hosszas procedurális ügyintézés után azonban III. Károly megerősítette a kismarjaiak szabadságát. Nem sokkal ezután nehezebb idők jöttek és a település lakói nem mentesültek már az egyházi tized kiadása alól. A város nemesi szabadsága azonban 1828-ig érintetlen állapotban megmaradt.¹⁸

A hajdúhagyományok jelentős részét Nagyszalonta, Sarkad és Gyula környékén tárta fel a kutatás. Egységes hagyománykörről azonban csak a Hajdúságban és Biharban beszélhetünk.¹⁹ Bocskai István kiváltságolása óta a hajdúszabadság jelentősen megkevesbedett. Eltelt a 17. század, és egyre nagyobb úr választotta el a hajdúk eredeti kiváltságát az országos nemesek jogaitól. A 18. század a hajdú kiváltságok csorbítása irányába mutatott.²⁰ A hajdúszabadság előnyeit a rendi korszak végén már csak elenyésző kisebbségben élvezték a Bocskai-féle hajdúutódok, a beköltözöttek többségbe kerültek.²¹ A hajdútudat azonban tovább élt, kiváltságolt múltjukat nem feledték.²² A családhoz tartozástudata mellett erős volt a közösséghez tartozás tudata is. A családhoz, mint megtartó maghoz való tartozás feltételezett egy kollektív azonosságtudatot az egyén számára. Mentális tényezők érvényesültek itt, képzetalkotás, érzés, szeretet, gyűlölet stb. Nagy szerepet játszottak a mindennapi életben a hiedelmek, attitűdök, propozíciók. Az emlékidézés jelene és a felidézett múlt közötti kapcsolatteremtés az időbeli folyamatosság megtartását szolgálta.²³

Hagyományörzés a következő évszázadban

Egy évszázad múlt el a hajdútelepítés óta és ilyen mértékű időszak a hagyományok kialakulásához elég kedvező távlatot jelent. Sok társadalmi konfliktus, pusztulás, csalódás, változás tette próbára nemcsak a letelepült hajdúkat, hanem az egész ország népét. A hajdú kiváltságok elleni támadások, a Rákóczi szabadságharc bukása és egyéb kedvezőtlen tényezők vezették be a 18. század történéseit. Mindazonáltal a tradíciók, a hagyományos gazdálkodás és társadalmi szemlélet, a patriarchális érintkezési forma, a szokásrendszer zárt közösséggé kovácsolta ezt a társadalmi réteget.²⁴

Több alkalommal utaltunk már fentebb a hagyományok szerepére és tényére, így természetes, hogy ide kell iktatnunk egy definíciót. Hagyomány:” a

¹⁸ Varga Gyula : Egy falu az országban. Kismarja életrajza a felszabadulásáig. Db., 1978., 10,17,21, 24., Major Zoltán László : Komádi és néhány bihari hajdú-telep hajdúhagyományaihoz. In.:Bihari Diéta III...i.m. 141.

¹⁹ Magyar Néprajzi Lexikon F – Ka. II. k. Főszerk.: Ortutay Gyula. 396.

²⁰ Rác István : A Hajdúkerület 1790. évi követi utasítása. In.: Déri Múzeum Évkönyve 1969-70. Szerk.: Dankó I. Db. 1971., 227.

²¹ Rác I.: A hajdúvárosi nemesek a rendi korszak végén. HBMLÉ IX. /Szerk.: Gazdag I./ Db.1982., 19.

²² Major Z. L. : Komádi és néhány bihari hajdú-telep...i.m. 141.

²³ Pléh Csaba : Bevezetés a megismeréstudományba. Bp. 1998. 140, 142-143.

²⁴ Baranyi Béla: A polgárosodás lehetőségei és esélyei egy alföldi nagyváros társadalmában. In.: Alföldi tanulmányok. Nagyvárosok 1998/99. XVII. k. Főszerk.: Csatári Bálint. Békéscsaba., 1999., 166.

közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns-rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele, az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják /pl. a nyelv/, amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú /szociális-etnikus/ közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezeket a viselkedéseket. A hagyomány nem egyéb tehát, mint a szimbolizált jelrendszerek összessége.”²⁵

Tárgyalt évszázadunkban éltek még a függetlenségi harcok hagyományai a hajdúközségekben. A függetlenségi küzdelmekben való részvételük idején az országhoz, a magyarsághoz való ragaszkodás tudata is munkált bennük. Kiváltságolásuk után közfelfogásukat egyre erőteljesebben a szülőföldhöz, szabadsághoz való ragaszkodás formálta.²⁶ Kiváltságos múltjukat nem feledték, ragaszkodtak egykori jogállásukhoz, pert indítottak a hajdúszabadság visszaszerzésére. Derecskén 1713-ban Reviczky László udvarbíró az urasági rendelkezéssel való szembefordulásról így szólt: „Kikben benne lévén még a Réghi Haydu Várossi Szellett, mint egy kisebbségnek tartanak az Uraságh Fórumján ítéltetni.”²⁷ Mezősas előjárói 1745-ben büszkén írták, hogy ők „a vármegyék törvényitül megkülönböztetve vagynak, és élnek, azok, kiket Bocskay fejedelem elsőben megtelepítvén és nemestvén bizonyos szabadságokkal meg is erősített, meg is ajándékozott volt, ez hazának fegyverrel való szolgálattokért... akik a jó emlékezetű Bocskay István fejedelemségében az országnak fegyverekkel szolgáltak és akiket ezután való fejedelmek is megnesemestvén, közikbe telepítetttek, és fegyverekkel szolgáltak, ennek utána is csak maradgynak helyben...”²⁸ A nagyszalontaiak 1745-ben más helységek velük egyetértő hangadóival, a népnek nemességet és szabadságot ígérve, a lakosság körében a herceg ellen /Esterházy ellen/ ellenséges indulatot keltettek.²⁹ Dorogon 1765-ben tört ki nyugtalanság, 1779-ben pedig Nánáson robbant ki elégedetlenség „néhány nánási telketlen jövevény és zsellér lakosok Reszeghi András, Oláh Demeter és Fekete Mihály vezetése alatt,” akik azt panaszták, hogy „az általok bírt és használt földeket elvették, és a közös földekből nem akarnak többé nékiek adni.”³⁰

A mozgolódások az ősi hajdújogokra is utaltak, hiszen tudjuk, hogy a szalontaiak is pert indítottak a pusztákért, másrészt a hajdúvárosok és hajdútelepek sérelmeinek hangoztatása egyre gyakoribbá vált a század végére. A bihari nemesek

²⁵ Magyar Néprajzi Lexikon...i.m.393.

²⁶ Makkai László: Egyház és vallás Hajdúszoboszlón In.: Hajdúszoboszló monográfiája Szerk.: Dankó I., Hajdúszoboszló, 1975., 516., Rácz I.: A hajdúszabadság birtokában. In.: Hajdúböszörmény története., Szerk.: Szendrey I. Db. 1973., U.ő.: Szoboszló hajdúváros 1606-1725., In.: Hajdúszoboszló monográfiája...i.m. 182.

²⁷ Szendrey I.: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Db., 1978., 7, 35., Papp Klára.: Együttélő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megye mezővárosaiban. HBMLÉ. XVI. / Szerk.: Gazdag I./ Db., 1989. 23.

²⁸ HBML. V. 648./a. 1. cs. 1745. április 28.

²⁹ Szendrey I.: A bihari hajdúk pere...i.m. 35.

³⁰ Nyakas M.: A hajdúkerület társadalmi küzdelmei a XVIII. század végétől és polgári átalakulásunk kérdése. In.: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve., Szerk.: Bencsik János., Hajdúböszörmény., 1973., 79-80.

is a régen elenyészett hajdújogokat kezdték élesztgetni, egyre nagyobb intenzitással.³¹ A hivatkozások és érvrendszerek sorában természetesen bukkant fel a telepítő és adományozó fejedelem alakja és sűrűn idézték utódait is, mint a hajdújogok és a hajdúszabadság későbbi őrzőit és megerősítőit. A kormánykörökhöz befutott jelentések a század kilencvenes éveiben kiemelték, hogy Debrecen és a környező nemességet a magyarság, kálvinistaság és a németellenesség erős szállal kapcsolja össze.³² Egy 1791. szeptember elején készült névtelen jelentés azt írta, hogy Debrecen a hajdúvárosok veszik körül, ezek Dorog kivételével merevül kálvinisták. Egy-máshoz és Debrecenhez kapcsolja őket a vérség, a foglalkozás és a közös veszedelem. A derecskei uradalom majdnem határos Debrecenrel. Ennek lakói kálvinisták és Bocskai idejétől fogva hajdúszabadságban élnek. A legutóbbi országgyűléshez beadott kérvényük szerint most is azt akarják visszaszerezni. Előzőleg 1790. szeptember 20-án megjelent Sauer Kajetán váradi kanonok röpirata, mely írás-az erdélyi fejedelmek politikáját, a Bocskai felkelést és a hajdúkat gyalázta.³³

Az államhatalom a „nagyhajdú” városokat is különböző főhatóságok ellenőrzése alá helyezte. Az ellenőrzésbe 1790-től a Helytartótanács is bekapcsolódott. A hajdúk adómentességük elvesztését kezdettől sérelmezték, régi szabadságuk visszaállításáért azonban elkeseredett küzdelmet csak 1790-től vívtak, amióta újra visszanyerték országgyűlési követküldési jogukat. Az államhatalom azonban az 1791: 67. tc. értelmében a hajdúk ügyét is a rendszeres bizottságok munkakörébe utalta.³⁴ A hajdútelepek 1790-től már írásos beadványokkal, majd peres úton is keresték igazságukat. A „kishajdúk” nemcsak a magyar országgyűléshez fordultak panaszukkal, hanem 1791 elején folyamodványukat az erdélyi rendekhez is elküldték. 1796-ban királyi tábla elé utalták a bihari hajdúk perének kérdését. Ezután hosszú hallgatás következett.³⁵ Hajdújogokról többek között a komádiak sem feledkeztek meg. Öntudatosan mondták 1778-ban, hogy „szabad menetelő emberek és nem örökös jobbágyok vagyunk.”³⁶ A hajdú hagyományok, a hajdú tudat, a szabadságszerető mentalitás nem hunyt ki a komádiakban a 19. század közepéig.³⁷ A 19. század első felében élnek még a mezőgazdaság múltjával kapcsolatos események is az utódok tudatában. A hajdúk emlékezete a szállásföldek kiosztását a 17. század eleji letelepítéssel kapcsolta össze. A személynevek a még távolabbi múltba, a hajdúk letelepítése előtti időkhöz vezetnek bennünket, mert a határrésznek nevet adó családok akkor éltek.³⁸

³¹ Szendrey I.: A bihari hajdúk pere...i.m. 36-37., Mályusz Elemér.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790-1795., Bp. 1926., 21, 276., Rác I.: A hajdúkerület 1790. évi követi utasítása...i.m. 225.

³² Révész Imre.: Bécs Debrecen ellen. Bp. 1966. 7-12.

³³ Balogh István.: Debrecen politikai állapota 1790-91-ben / Egy névtelen emlékirat 1791-ből./ HBMLÉ. I./Szerk.: Gazdag I./ Db., 1974., 94,97,113.

³⁴ Rác I.: Jobbágyi alávetettség – hajdúvárosi szabadságharc. In.: Hajdúnánás története. Szerk.: U.ő. Hajdúnánás. 1973.,259.

³⁵ Szendrey I.: A bihari hajdúk pere...i.m. 36-38,42,44-45.

³⁶ HBML. IV. A. 1/d. 14. d. 1778.

³⁷ Osváth Pál.: Bihar Vármegye Sárreai Járása leírása. Szerk.: Ujváry Zoltán. Lektor: Dankó Imre., Db.,1996. 278., Major Z. L.: Komádi és néhány bihari hajdútelep...i.m. 139.

³⁸ Orosz István.: Az alföldi mezővárosi parasztság termelési eljárásai a XVIII. században és a XIX. század első felében. In.: U.ő.: Hagyományok és megújulás. Db., 1995., 279-280.

Tudjuk, hogy a nemesi ellenállás az ősi alkotmány visszaállításának jelszavaival lépett fel a 18. század végén, ez pedig valójában a régi nemesi szabadság gyakorlásának az igényét jelentette. A jozefinista szisztéma bukása után az uralkodótól törvényes biztosítékokat követeltek jogaik védelmére. A köznemesek politikai elképzeléseiknek széles közvéleményt óhajtottak teremteni. „Alkotmányos” küzdelmükben természetes szövetségeseknek kínálkoztak azok a társadalmi rétegek, melyek társadalmi törekvéseit már korábban is korlátozta az uralkodó. Ebből a szempontból elsősorban a privilegizált községekre, a jászkunokra és természetesen a hajdúkra számíthatnak. Ebben az időszakban a Hajdúkerület léte is veszélybe került, hiszen II. József császár megszüntette annak önállóságát és Szabolcs megye fősége alá vonta. A veszély ugyan elmúlt nemsokára, de a hajdúvárosok és hajdútelepek küzdelme még sokáig folytatódott.⁴⁵

A Hajdúkerület 1790. évi országgyűlési követutasítása is a régi szabadságokról beszél, amelyeket a fejedelmektől kaptak, köztük elsősorban is a telepítő fejedelemtől. „...az időknek bizonyos szakaszaiban, mikor minémű tetemes sebek estek vér özönökkel szerzett szabadságainkon, elől beszélvén rövideden mindenütt, mind eleinknek, mind magunknak fejedelmeinkhez bizonyított hívséges szolgálatunkat és a haza s magyar nemzet szabadságainak helyre állítására s annak állandó megmaradására tzeelőző vitéz tselekedeteinket és mindenütt hathatós protectiot kérjenek.”⁴⁶

A 18. század utolsó éveiben a bihari hajdúk perét a királyi tábla elé utalták. Ezután hosszú hallgatás következett. A bihari hajdú községek 1802-ben Lovassy Sz. Gergely és Csató Mihály személyében követeket küldtek a diétára.⁴⁷ Tépe közég is a hajdútelepítő fejedelemre hivatkozott jogai igazolásánál. Bocskai szabadalomlevelét, amelyet a községnek adott, egy 1829. évi hivatalos jelentés szerint Apafi Mihály 1661-ben erősítette meg, s ez utóbbi még 1829-ben is megvolt.⁴⁸ A hajdúszabadság emléke élt a polgári parasztnál, az elveszett szabadságjogok visszaszerzése volt a céljuk. Az elégedetlenek élére Csuka Sámuel „néplázastó” állt, aki a birtokában levő oklevelek alapján a hajdúszabadság visszapertésére biztatta nemcsak a polgárikat, hanem a nánásiakat is. A Csuka családban szájhagyomány élt arról, hogy ők a 16-17. században nagy szerepet játszó Csukath Lénártbajomi és váradi kapitány leszármazottai volnának. A polgárikak pedig arra hivatkoztak, hogy a hajdúk Polgárt Homonnai Bálinttól, Bocskai kedvelt fővezérétől szerezték meg 1608-ban. A II. Mátyástól 1613. április 1-én Szoboszló, Nánás, Hadház, Vámospércs és Polgár hajdúvárosok részére adott kiváltságlevél mindazokat a szabadságjogokat biztosította, amelyeket Bocskaitól kaptak. Csuka mozgalma 1820-ban vett nagyobb lendületet, amikor csatlakozott hozzá Pipó Mihály, a böszörményi elégedetlenek vezére is. Ezután 1823-ban létrejött a „Hajdú Társaság Jussai” mozgalom. A Társaság emberei célul tűzték ki a „hajdú kiváltságok” történeti eredetének, fejlődésének és gyakorlásának, valamint egyes szabadságjogok elvesztése okainak kikutatását és visszaállítá-

⁴⁵ Rác I.: A Hajdúkerület 1790. évi követi utasítása...i.m. 225.

⁴⁶ U.o.: 230.

⁴⁷ Szendrey I.: A bihari hajdúk pere...i.m. 44-46.

⁴⁸ Osváth P.: Bihar Vármegye Sárreți Járása...i.m.,366.

sát.⁴⁹ A mozgalom azonban már a 19. században zajlott le, így a továbbiakban ennek a századnak a hagyományairól szólunk.

19. századi múltidézés

A nemzeti megújulási mozgalmak Közép-Kelet-Európa térségében is a múlt értékei felé fordultak. Természetes, hogy a nemzeti hagyományok ébresztésének korszaka volt ez, eredetmítoszok, legitimációs céllal megírt történelmi és jogtörténeti, szépirodalmi munkák fordultak a dicsőséges nemzeti múlt alakjai felé. A függetlenségi hagyományok, a leszármazás tudata különös jelentőséget nyert. A dicsőséges múlt bővületében élő hajdúvárosok társadalmában igen nagy változás ment végbe ezidőtájt.⁵⁰ Többen igyekeztek Bocskaitól nyert címeres levelüket igazolni. Az Éles Szentmiklósi hajdúszoboszlói család leszármazói, István és Imre 1800-ban az eredeti nemeslevél felmutatásával kérték adójuk elengedését de a kerület a leszármazás bizonyítására utasította őket. A Kállay, másképp Eötvös vagy Simándi hajdúnánási család utóda János, szintén az őseinek Bocskaitól 1606. március 8-án kapott nemesleveléért nyújtott be folyamodványt. A hajdúnánási és hajdúszoboszlói Lenthe család tagjai Mihály, Balázs és Dávid is Bocskai családjuk részére adott címeres levelet kívánta elismertetni.⁵¹

A hajdúszabadságért való küzdelem ügye továbbra sem kerül le napirendről. Komádiban 1823-ban a hajdúszabadságot kereső helységek és városok gyűlést tartottak. Váradolasziban az 1825-ben tartott „Concursusokon” a helységek előszámlálták a hajdúszabadságkeresés fontosabb eredményeit.⁵²

Mozgalmas időszak következik az ország életében is. Elsőnek Kölcsey fogalmazza meg az igényelt változások lényegét. Ő sűriti a követeléseket a „szabadság és tulajdon” jelszámba, vele együtt Wesselényi és Deák alkotják meg a liberalizmus sajátos, a magyar viszonyokhoz alkalmazkodó válfaját: az érdekegyesítés ideológiáját.⁵³ Az 1836-os országgyűlés berekesztése után a reformszelmék az egész országban elterjednek. Nagy eredménynek számított, az örökválság törvénybe iktatása 1839-ben. Az 1843-as országgyűlés kimondta a közteherviselést.⁵⁴

A reformkorban az országgyűlések elé kerültek a hajdúkerület és a hajdúszabadság kérdései. Megjelent egy rendelet 1836-ban, a hajdúk sérelmeit összeszedték, s ezt az 1843. évi országgyűlés elé terjesztették. A rendezés azonban mégsem történhetett meg, mert a két tábla között több kérdésben nézeteltérés volt. Az 1843-44. évi országgyűlésen még megszavazták a hajdúk kétségtelen nemességét. A főrendi ellenállást azonban nem sikerült áttörniük, s panaszaik a felsőbb kormányszer-

⁴⁹ Varga Antal: Csuka Sámuel, a „néplázasztó”. In.: DMÉ. 1969-70. I.m. 239-240, 242-243.

⁵⁰ Dankó I.: Hajdúszoboszló megismerésének története. In.: Hajdúszoboszló monográfiája. i.m.8.

⁵¹ Nemes családok Hajdú vármegyében. Összeállította és Hajdú vármegye támogatásával kiadja : Dr. Herpay Gábor vármegyei főlevéltárnok. Db., 1926., 133, 154, 179.

⁵² Szendrey I.: A bihari hajdúk pere...i.m. 46-49., HBML. V. 673/a 1. cs

⁵³ Varga János : Keresztútzben a Pesti Hírlap. Bp. 1983., 8.

⁵⁴ Szendiné Orvos Erzsébet.: Beöthy Ödön politikai pályafutása. In.: Bihari Diéta II. Szerk: Matolcsi Lajos.,Db. 1999. 86-87,89.

veken keresztül az uralkodóhoz alig hallható hangon jutottak el. A Hajdúkerület nagyon kiesett az ország politikai vérkeringéséből, mert a közvéleményt, haladó gondolatokat formáló megyei körözüvények többnyire kikerülték őket. A hajdúkat nyugtalanító kérdések kívül is estek a reformkor fő problémakörein. A liberális politika alapkérdéseivel azonban nem állottak teljesen szemben.⁵⁵

A reformkor szellemi életében is megjelenik a hajdúság kérdése. Kösselyvölgyi (közelebről nem ismert ember) „Adatok a hajdúkerületről” c. összefoglalása a Társalkodó nevű folyóiratban jelent meg 1841-ben. Ő a hajdú kiváltságok egyik legkorábbi összefoglalója és az általános hajdútörténet egyik legelső ismertetője. Nem sokkal később, 1843-ban jelenik meg Kovács Sámuel: A hajdúk jogi helyzetének szabályozására vonatkozó kívánalmak c. írása Debrecenben.⁵⁶

Bocskai festményeken való megörökítéséről is tudunk a 19. század első feléből. Kis András kismarjai képművész Bocskai István fejedelem arcképe mellett több fejedelem arcképét festette meg. Kis Andrásnak a kismarjai városházán egy teljes arcképcsarnoka állt, ezen túl minden lakóházba meg kellett festenie Bocskai arcképét, ezért külön komenciót kapott. Festett egy Bocskai-képet a kismarjai református templomba is. Van egy kisméretű Bocskai mellkép a nagykereki múzeum kiállításán, amelyet Kis András művének tarthatunk. Ezek az adatok is azt erősítik meg, hogy a Bocskai-kultusz ápolása erős volt ezen a tájon. Kismarja város múlt iránti tisztelete különben is erősen gyökerezett az itteni Bocskai-hagyományban. Hajdúszoboszló város vezetői szintén a hagyományörzéstől vezettetve egy reprezentatív olajképet festetnek Szüts János hajdúdorogi piktorral. Ebben az időszakban készül el ez a majdnem életnagyságú kép is, mely határozottan, kulturáltnak, erélyesnek mutatja Bocskait, úgy, ahogy a hajdúk képzeletében élt.⁵⁷

A reformkori fejlődés, mint ismeretes, az 1848-49-es szabadságharcba és forradalomba torkollott. Ezen a vidéken a hajdúhagyományoktól is motivált szabadságszerető mentalitás nem hunyt ki az emberekből és 1848-ban nagy erővel lobbant fel. Osváth Pál közel egykorú feljegyzése szerint Derecskéről 153 közlegény és 16 tiszttel, azaz 169 ember szolgált a nemzeti haderőnél. Az őket mozgósító erőt több mindennel lehetett magyarázni. Bizonyára közrejátszott az egykori hajdúvitészség emléke, a Bocskai Istvánig és a Rákócziakig visszanyúló nemzeti függetlenség gondolata, a nemesi önérték, a márciusi-áprilisi reformok megőrzésének vágya, a saját sors jobbrafordulásának reménye. 1848 októberében itt szervezték meg a Bocskai huszárezredet.⁵⁸ A kormányzati szervek is igyekeztek a nemzet dicsőséges függetlenségi harcaira hivatkozni legitimációjukat erősítendő.

Décsei László Kraszna és Közép-Szolnok megyék kormánybiztosa a Hajdúkerülethez intézett felhívásában, 1848-ban így fogalmazott: „Kedves véreink! vitéz hajdúvárosiak!... önök utódai Bocskaival a szabadságért harcolt vitézeknek,

⁵⁵ Rác I.: A hajdúszabadság birtokában... i.m. 80, 82-83.

⁵⁶ Dankó I.: Hajdúszoboszló megismerésének története... i.m. 8.

⁵⁷ Sz. Kürti Katalin: Szüts János hajdúkerületi és Kis András kismarjai piktorról. HBMLÉ. IV. /Szerk.: Gazdag I./ Db., 1977., 176-178.

⁵⁸ Bényei Miklós: A parasztpolgárosodásútján. Derecske 1848-1914. In.: Derecske története és néprajza Szerk.: Gazdag I. Derecske., 1998., 84.

míg csak egy ellensége lesz hazánknak és szabadságunknak: addig kardjaikat hüvelybe ne dugják, s fegyvereiket le ne tegyék!”⁵⁹

Körös alatt vezető alagúton a kerekí várba küldte a lovászát. Azt üzentte feleségének, hogy csak két hétig tartsa a várat, akkor majd ő felszabadítja. Ezután a fejedelem Félegyháza, Diószeg, Mihályfalva és még több község népét felkeltve 20000-ed magával a német sereget hátulról megtámadta, és a kapun kirohanó kerekiek segítségével úgy megverte, hogy azok Tokajig szaladtak.⁶⁰ Az álmosdi határban mai napig is Vérvölgyének nevezik azt a helyet, ahol a német tábornak még egyszer összeszedett népét tönkrevették.⁶¹

Gáborján községhez is kapcsolódik egy Bocskai-hagyomány, amely élt még az 1870-es évek elején az itt élők száján. A Berettyó folyóban, illetve az ott levő szigeten aranygyűrűket találtak, melyekről azt tartották, hogy egy csata közben kerültek erre a helyre. Bocskai ezen a helyen vereséget szenvedett, testőrségének nemes ifjait a Berettyóba szorították, s az ő tulajdonukat képezték a gyűrűk. Osváth Pál kételkedik az elmondottakban, s úgy véli, ha volt is itt Bocskainak csatája, az nagyon csekély csetepatélehetett.⁶² A közeli Hencida község is szerepel a bihari hagyományörzés sorában. Van egy kastély a faluban, amely a Bocskai család birtoka volt a nép emlékezete szerint. E kastély névben ma is megvan /az 1870-es évek elején/ a hencidai határon. A mellette levő dombból időnként régi fegyvereket, sarkantyúkat mos ki a Berettyó.⁶³

A nép ajkán élő történetek annyira hozzátartoznak a táj világához, hogy sok leírásban találkozunk velük. Maga a népi képzelet is teremtő erejű. Benne ugyanakkor a borzalmas valóság a hitvilág elemeivel vegyülve formálódik, válik mozgósítóvá, s megy át a köztudatba. A sivár jelent szembeállítja a múlt egyre szépülő emlékeivel.⁶⁴

Fentebbi évek már a dualizmus időszakába illeszkednek. Ismeretes, hogy a kiegyezést követően Magyarországon igen számottevő gazdasági fejlődés ment végbe, másrészt jelentős infrastrukturális beruházások valósultak meg. Felgyorsult a polgári átalakulás folyamata, közigazgatási és pénzügyi, jogi változások következtek be. Területünkön is érzékelhető volt a fejlődés, a 19. század végén a Békés-Bihari kistérségben is a gazdaság fejlődéséről beszélhetünk. Ezzel kapcsolatban azt is meg kell említenünk, hogy 1876. szeptember 4-től létrejött Hajdú vármegye, s ezzel a Hajdúkerület története véget ért. Az egykori hajdúk utódai az új megye keretei közé kerültek. Olvashatunk olyan megállapítást is, hogy „döntően a hajdú és debreceni hagyományokra épülve hamar kialakult a hajdú – vármegyei öntudat...”⁶⁵

A hagyományok azonban a gyorsabb társadalmi fejlődés szakaszában is tovább élnek írásban és szóban egyaránt. Csomor János körösnagyharsányi lelkész 1873-ban írt krónikájában közöl egy folyamodványt, melyet a harsányiak hajdúsza-

⁵⁹ HBML. V. A. 501/e. 1. cs.

⁶⁰ Major Z. L.: Komádi és néhány bihari hajdútelep... i.m. 145-146.

⁶¹ Osváth P.: Bihar Vármegye Sárreíti Járása... i. m. 65-66.

⁶² U.o.: 235.

⁶³ U.o.: 249.

⁶⁴ Tolnai Gábor : Szóbeli jegyzék Bp. 1987., 41, 286., Benda K.. Bocskai István... i.m. 129.

⁶⁵ Tóth Imre.: Békés-Bihar. A kistérségi általános bemutatója., In.: Bihari Diéta III. i.m. 26., ...Süli-Zakar I.: A bihari területek szerepe... i.m., u. o. 38.

badságuk visszaállítása érdekében írtak: „A Felséges Hazához s annak Tekintetes Státusaihoz...” A község neve azok között van...” ...kiket Bocskai Fejedelem elsőben megtelepítvén és nemesítvén bizonyos szabadságokkal is erősített.”⁶⁶ Kismarján úgy tartják, hogy az ún. kelet szigeten, a város központjában állott a falu földesurainak, a Bocskai családnak a kastélya, ahol maga a fejedelem is születhetett. A 19. század harmincas éveiben még élt ez a hagyomány, melyet a kismarjaiak a század végére is átörökítettek.⁶⁷ Itt kell még megemlékezni a kismarjai ezüst pecsétnyomóról. A szöveg barokk latinsággal Bocskay Istvánt írja le szemléletesen. Osváth Pál erről a következőképpen szól: „E pecsét czímerbe Bocskay maga – magát, mint fejedelmet vésette be örök emlékezetre családja hűséges jobbágyainak.”⁶⁸

Bocskait a hagyományörzők közül sokan hajdúkirálynak tudták, rendkívül erősnek, magabiztosnak, bátornak tartották. Tudjuk, hogy a népi műveltség szoros kapcsolatban állt a hajdú etnikummal. A hagyományban fellelhető magabiztosság mélyén bizonyára ott van még a katonai múlt adta bátorság, önértzet is. A szokásrendszeren a puritán életfelfogás és életmód hatása is jól meglátszik.⁶⁹

A hagyomány szerepe – tudjuk – igen erőteljesen érvényesül a népi tudat, szokásrend és hiedelemvilág síkján is. A kulturális emlékezetben ott van a közösség múltja, a történelem és felelevenítik a múlt kulturális-mentális szokásrendjét. Mindazonáltal a hagyományban élő emlék elevensége nemcsak a közösség tagjait befolyásolja, hanem a múlt eseményeit is pozitívan értékeli.⁷⁰

Vége felé járt a klasszikus polgári átalakulás évszázada, mely térségünkben is nagy változásokat hozott. A 19. század pozitív, evolucionista fejlődésképe ellenére megjelentek az első krízisek a századfordulón nemcsak Európában, hanem Magyarországon is.

Századfordulói jelenségek

Amikor a századfordulóról hallunk vagy olvasunk, a millenniumi ünnepek görögütözes hangulata jelenik meg tudatunkban. Ezután a függetlenségi eszme diadalútjáról szólnak a források, de mindjárt hozzá is teszik, hogy ez a gondolat egyre tartalmatlanabbá hígult, ugyanakkor külsőségeiben mindinkább színesedett. A szakirodalom gyakorta rámutatott a nemzeti hőskultusz és a dualizmuskori függetlenségi törekvések ideológiájának szerves kapcsolatára, nemegyszer egybeesésére. A függetlenségi harcok felelevenítését jelképező ünnepek és kiállítások a közönség felé mutató drapériákul szolgáltak. A függetlenségi hagyományokban egyfajta

⁶⁶ Molnár Ambrus.: Báránd története és élete a török hódoltság végéig. In.: Báránd története és néprajza., Szerk.: Balassa Iván. Báránd., 1985., 64.

⁶⁷ Varga Gy.: A szarvasmarha egy bihari falu gazdálkodásában...i.m.361-362.

⁶⁸ Masits László.: Kismarja XVII. századi ezüst pecsétnyomója In.: DMÉ. 1969-70. I.m. 475-479.

⁶⁹ Dankó Imre.: Néphagyomány-népműveltség. In.:Hajdúnánás története..i.m.362-364.

⁷⁰ Halmai Tamás : Az irónia ethosza, a derű méltósága. Alföld. 2004/2., 55. évf. 96., Németh Zoltán.: A történeti narratíva jelentése. Tiszatáj. 2004/6. 58. évf. 74., S. Varga Pál. : A nemzet mint szimbolikus értékvilág. Alföld 2002/5. 53. évf. 37-62.

kontinuitást véltek kirajzolódni, melyben – ezt későbbi korok is alkalmazták – egyenes út vezetett a jelenig.⁷¹

Az ország különböző részeihez hasonlóan megélné a múltidézés és a függetlenségi harcok hagyományainak felelevenítése ezen a vidéken is. A „Hajdúság írója,” Móricz Pál féltő szeretettel foglalkozott szülőföldjével, Hajdúnánással és a többi hajdúvárossal. A nemzeti függetlenséget dicsőítette, amelyért a hajdúvitézek, Bocskai, Bethlen, Thököly és Rákóczi küzdöttek.⁷² A politikai események is a függetlenségi eszmekört erősítették. Debrecenben az 1901-es választások a függetlenségi párt győelmét hozták. Ugyancsak függetlenségi győzelem született a hajdúszoboszlói kerületben, ahol a gazdálkodó közönség és az iparosok Kovács Gyulát juttatták mandátumhoz. A függetlenségi tábor heterogenitásában is viszonylag tömören állott.⁷³ Hajdúböszörményben változó eredményeket mutatott a szabadelvűiek és a függetlenségi pártiak harca. Végül 1905-ben a függetlenségi párt győelmét lehetett elkönyvelni. Közben a város 1903. szeptember 8-i képviselőtestületi ülésén a Rákóczi évforduló alkalmából Porcsalmy Gyula városi képviselő beszédet mondott. Emlékezését nem felejtette el összekacsolni a hajdú öntudattal: „...II. Rákóczi Ferenc hős bajnoktársai között elől voltak a hajdúk is, így midőn a nagy fejedelem emlékének áldozunk szívünk oltárán egyúttal áldozatot gyújtunk az ezen városban élő hajdú utódok dicső őseinek is...”⁷⁴ Hajdúnánáson a függetlenségi elvek melletti állásfoglalások a város hivatalos vezetésének mintegy a saját politikai meggyőződésévé váltak. A városi vezetők is hangsúlyozták a kontinuitást a hajdúvitézek és Rákóczi kurucái között, sőt a 48-as honvédek sem felejtették ki nyilatkozatukból: „Bocskai hajdúi, Rákóczi kurucái, a szabadságharc hős honvédei, akik mindig híven teljesítették kötelességüket, midőn védeni kellett ezt a szép hazát...nem maradhatnak hátra a kegyelet adójának leróvásában sem.”⁷⁵

Bocskai személyéről, az őt körülvevő történeti hagyományról ma már nehéz megállapítani, mennyi benne a népi eredetű, és mi az olvasmányélmény lecsapódása. Balogh István megállapítása szerint: „...a hajdútelepítésnek Bocskai által végzett műve minden bennszülött hajdú által közismert. Az idősebb generáció a II. világháború előtt még meglepően jól és sokszor forrásokkal igazolható hitelességgel ismerte városa egyes határ részeinek történeti hagyományait.”⁷⁶

A 19. század végén a Bocskai család eredetmondáját, a Micbán történetet még számon tartotta a népi hagyomány. Eszerint Micbán feleségének 7 fia született. A bábaasszony el akarta őket pusztítani. Az apjuk, Micbán biztonságos helyre küldte őket, így megakadályozta elpusztításukat. A 7 fiú egyike volt Bocskai, a Kismarján

⁷¹ R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961., 274-275., Glatz Ferenc.: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867-1987. Bp. 1988., 123.

⁷² Dankó I.: Mórcz Pálra emlékezünk. In.: DMÉ 1969-70. i.m. 560.

⁷³ Debrecen története 1849-1919. 3. K. Főszerk.: Orosz I. Db., 1997., 341, 348-350, 354-355, 357, 359-361., 364-365, 370.

⁷⁴ Hajdúböszörmény története...i.m. 202,207,209,211., HBML. HbFl. V. B. 74/c. 53. d. 4596/1903., 1903. szept. 8.

⁷⁵ Hajdúnánás története...i.m. 297, 303-304, 306-307., Debrecen története. 3.k. i.m. 369., Mónus Imre: A hajdúnánási Kossuth szobor története HBMLÉ. XXVI. /Szerk.: Radics K./ Db. 1999., 276.

⁷⁶ Balogh István.: Hajdúság., Bp. 1969. 286-287.

is élő monda szerint. Bunyitay Vince nagyváradai egyháztörténész is megemléltette a Micbán eredetmondát, a szakirodalom pedig azt írta, hogy az eredetileg történeti alakra nem illő népmesét valószínűleg Szamosközy István illesztette a Bocskaiakra. Béres András is találkozott még a Bocskai nemzetség eredetéről szóló hagyománnyal Kismarján 1954-ben és lejegyezte.⁷⁷ Bocskai fejedelmi ősei, a Micbán család tagjai a szakirodalom szerint valóban Kismarján éltek. A szabadságharc eseményeinek hagyománykincsében azonban valótlán elemek keverednek a történeti tényekkel. Bevette Bécszet a hadseregével és megmérgezték mérgezett fügével –vélték a kismarjaiak és más hagyományörző személyek. Ez nyilvánvalóan a hagyomány téves elemeihez tartozik. Azt viszont említik az adatközlők, hogy letelepítette a hajdúkat, ami történelmi tény. Büszkén vallották a kismarjaiak azt is, hogy az őseik Bocskai hajdúi voltak. Nem hiányoztak a kísértettörténetek sem, amikor többen a nagykereki vár kísérteteiről szóltak. Nagykerékiben egyébként a Német – temető – onnan kapta a nevét, hogy a falu alatti csatában Bocskai hajdúi a német sereget megverték és a halottakat ide temették. Kokad község Német-gátjának neve is Bocskai emléket őrzi. Itt ütközött meg a fejedelem a császáriakkal, akik oly nagy számban estek el, hogy a holttestekből egész gát keletkezett. Pozitív jelzőkkel ruházza fel a hagyomány a hajdúk jötevőjét, a kismarjai előnevű földesurat, a nagyságos fejedelmet. Bocskai nagyon vallásos ember volt, meg kemény akaratú. Szerették, mert szabad emberré tette a hajdúkat.⁷⁸

Különböző megemlékezéseket tartanak Bocskai emlékével kapcsolatban. Plósz Gyula, hajdúszoboszlói ipartestületi jegyző. 1906. május 26-án kérvényt nyújt be a tanácshoz, hogy a helybeli ipartestület Bocskai István három százados évfordulóját zászlószenteléssel is óhajtja megünnepelni. Ugyanakkor műkedvelő előadást szeretnének tartani a Bika vendéglő nagytermében, ezért kéri a városi tanácstól a nagyterem kulcsát.⁷⁹ A hajdúböszörményi Bocskai-emlékművet 1907. június 2-án leplezték le. Régebbi volt már az emlékműállítás ötlete, még 1891-re tehető. A „Független Hajdúság” és a „Hajdúböszörmény és Vidéke” 1891-től folyamatosan tudósította az olvasókat az emlékműállítás előkészületeiről.⁸⁰ Néhány évvel később, 1911-ben készítette el Tóth András szobrász, Tóth Árpád költőnk apja, Bocskai István emléksobrát.⁸¹

Ebben az időben a történetírásban már jelentkeznek az első tudományos alapossággal megírt Bocskai tevékenységét és értékelését taglaló munkák. Károlyi Árpád munkáiban felhasználja a bécsi Staatsarchív gyűjteményeit, amelyek az egész korszakra vonatkozóan a legnagyobb anyagot ölelik fel. Károlyi előbb Bocskai történelmi szerepéről értekezik 1898-ban, majd Bocskai és a bécsi béke kérdéseiről ad közre elemző tanulmányt.

⁷⁷ Néprajzi Lexikon A-E. I. k. Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp. 1977. 293., Ferenczi Imre : Bocskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban .In.: DMÉ.1960-61., Szerk.: Béres András., Db. 1962., 217, Benda K.: Bocskai István...i.m. 231.

⁷⁸ Ferenczi I.: Bocskai István és szabadságharcának emléke...i.m.218-220,223., Néprajzi Lexikon. ...i.m. 293.

⁷⁹ HBML.V.B. 474/b. 39.cs. 2765/1906/124.kgy.

⁸⁰ Sz. Kürti K.: Ötven év a debreceni emléksobrászat történetében /1894-1944/ In.: DMÉ.1977., Szerk.: Dankó I., Db.1978., 369.

⁸¹ U.ő, u.o.: 375.

Thúry József Bocskai felkeléséről készít szakcikket 1899-ben. Figyelembe kell itt vennünk Szekfű Gyula írását is Szamosközy István történeti munkáinak kritikájáról, amely 1904-ben lát napvilágot.⁸²

A helytörténetírás és hagyományörzés is megélénkült ezidőtájt. Boldizsár Kálmán debreceni szerző „Bocskai hadinépe” címmel közöl tanulmányt 1906-ban. Móricz Pál hajdúsági író pedig elbeszélésköteteiben a hajdúhagyományok gazdagságát mutatja be rendkívül plasztikusan. A rejtelmes Alföld és Szabad hajdúk című elbeszéléskötetei említik a történelmi nevezetességű halmokat, völgyeket, ahol elzúgott a Hajdúság hősi története.⁸³

Nemzeti történelmünkben a helynevek szerepe különösen fontos a hagyományörzés szempontjából. Zoltai Lajos lényeglátó szép sorait idézzük itt erről: „Minden nép vallásában és minden nemzet történetében szerepelnek olyan helynevek, amelyekre a hazafias érzés különösebb kegyelettel, a hívő lélek áhítatos tisztelettel gondol. Ezek a hitregék, vallási legendák, nemzeti eposzok és históriák szent helyei, ahol istenek, félistenek, hőszok és vallásalapítók születtek, küzdöttek, szenvedtek magasztos célokért, népek üdvéért és győzedelmeskedtek a halál árán is. E helyneveket a költészet bearanyozza és mint a természet a mezőket, virágpompával hinti be.”⁸⁴

A totalitárius rendszerek kora

A vesztes háború után Károlyi Mihály pártja 1919. január 26-án megfogalmazott programjában kiemelte, hogy a pártot a múlt küzdelmeivel és hagyományai-val erős szál köti össze. Ennek alapján vallja magát a magyar nemzet négy évszázados törekvései örökösének és letéteményesének.⁸⁵ Ezzel összefüggésben kell megjegyeznünk, hogy Szekfű Gyula „A magyar állam életrajza” új kiadásához 1922. januárjában egy utólagos zárófejezetet ír, mely az 1914 utáni korszakot tárgyalja. A függetlenségi párt és Károlyi Mihály politikáját nemcsak tehetetlensége miatt utasítja el: voltaképpen ezt az irányzatot, ennek illúziókon alapuló nemzetközi orientációját teszi a leginkább felelőssé a történetekért.⁸⁶ Múltértelmezés, nemzeti egység és függetlenségi szemlélet kerültek az érdeklődés homlokterébe, különösen a Trianon utáni kritikus helyzetben. Szekfű Gyula „Három nemzedék” című munkájában a következőket írta: „Trianon óta a Nemzeti Egység az, amelynek szükségességéről talán legtöbbet és legőszintebben szokás beszélni. Szomszédságunkban mindenütt

⁸² Károlyi Árpád.: Bocskai szerepe a történetben. Akadémiai Értesítő 1898., U.ö.: Bocskai és a bécsi béke.Századok.1907., Thúry József.: Bocskai István és a bécsi béke.Századok. 1899., Szekfű Gyula.: Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Bp. 1904., Benda K.: Bocskai István...i.m. 230, 233.

⁸³ Boldizsár Kálmán.: Bocskai hadinépe.,Db. 1906., Benda K.: Bocskai István..im. 240., Ferenczi I.: Bocskai István és szabadságharcának emléke...i.m.223.

⁸⁴ Zoltai Lajos.:Eltűnt és feledésbe menő helynevek Debreczen határában. Közli.:Radics K.HBMLÉ. XVIII. /Szerk: Gazdag I./ Db., 1991., 185.

⁸⁵ Mérei Gyula.: A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Bp. 1969., 12,161.

⁸⁶ Lackó Miklós.: Korszellem és tudomány. Bp. 1988., 71.

egységes nemzeti akaratok emelkednek fel előttünk fenyegetőleg – lehetetlenség tehát továbbra is egység nélkül maradnunk...⁸⁷

Egy feldarabolt, dezorganizált, elszegényedett ország kereste helyét az új nemzetközi helyzetben. A Trianon okozta sérelmek, – ha gyakran őszintén gondolták is – mindinkább üressé, fellengzőssé váló hazafiaszkodást mutattak.⁸⁸ Az irodalmi értelmiség a bethleni konszolidáció időszakától kezdődően világosan látta, hogy a Habsburgtalán Magyarországot építik újjá, Habsburg szellemében és a társadalomban egy „neobarokk” értékrend alakul ki.⁸⁹

Miskolczy Lajos Hajdú vármegye főispánja 1922. március 27-i beszédében, beiktatásakor igyekszik a nemzeti múltra hivatkozni, különösen nagy szerepet szánva szónoklatában Bocskainak és hajdúinak. Idézzük néhány mondatát: „Ösmerem a Bocskay fejedelem hajdúit,- erényeikkel és hibáikkal. Ha tespedő, békés időkben egymást tépték is -, évszázadok viharaiban mindig zárt phalanxban álltak, mikor a magyarság szent ügyét veszély fenyegette. Soha Magyarország ilyen kifosztott, ilyen tehetetlen nem volt, soha a magyar nemzet nagyobb veszéllyel nem állott szemben mint ma. Háromszáz esztendő emléke újul fel, mikor a Bethlenek késő unokája a megcsonkított ország kormányelnöki székéből küldi üzenetét a hajdúknak, hogy – mint akkor régen – siessenek a nemzet, a magyarság védelmére, hogy szerezzék vissza dicső fejedelmünknek sírja nyugalját, akinek porladó csontjai fölött idegen hatalom tanyáz.”⁹⁰ U. Szabó Lajos törvényhatósági bizottsági tag Hadházy Zsigmond főispánt üdvözlő beszédében arra helyezte a hangsúlyt, hogy a Hadházy család kapcsolatban van a Bocskay által letelepített hajdúelődökkel.⁹¹

Debrecen város törvényhatósági bizottsága 1920. Szeptember 17-én felirattal fordult a kormányhoz és kérte, hogy a Bocskai István koronáját hozzák haza Bécsből.⁹² Ez még közvetlenül a háború és a forradalmak utáni zaklatott évek ideje, de az 1920-as évek közepére jelentős részben megvalósul a konszolidáció. Így azt lehet mondani, hogy néhány év a korábbiakhoz képest viszonylagos nyugalomban telt el. A húszas évek vége azonban a kapitalizmus korábban nem tapasztalt mély válságát hozta.⁹³ A rendszer vezetői politikai szólamaikban elszántan hangoztatták, hogy a nemzeti függetlenséget megvédik bárminemű támadás ellen. Minden lehető alkalommal kifejtették, hogy a magyar nemesség szellemi utódainak tartják magukat. Annak a nemességnek a leszármazottai, amely évszázadokon át küzdött az idegen uralkodók jogtiprásai ellen. A nemzeti ügy képviselőinek tartották magukat, s

⁸⁷ Szekfü Gy.: Három nemzedék és ami utána következik. Bp. 1940., 422.

⁸⁸ Nagybacsoni Nagy Vilmos.: Végzetes esztendők., Ránki György : Előszó., Bp. 1986., 10.

⁸⁹ Szőke Domonkos.: A szellem és a politika konfliktusai Magyarországon a két világháború között. In.: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. II.k. Jelenkortörténeti Műhely II. Az 1997. szeptember 4-6-án Debrecenben megrendezett II. Országos Jelenkortörténeti Konferencia előadásai. Szerk.: Püski Levente-Tímár Lajos-Valuch Tibor.Db.2000.,79.

⁹⁰ HBML. IV. B. 902/a. 21. K. 116/1922.,1922. március 27.

⁹¹ U.o.: 22. K. 4/1923., 1923. március 20.

⁹² Gazdag I.: Debrecen város történeti kronológiája VIII. /1912-1920/ HBMLÉ. XIX. /Szerk.: U.ő./ Db. 1992., 226.

⁹³ Ujlaky Zoltán.: A Hajdú vármegyei törvényhatósági bizottság tevékenységének néhány kérdése 1925-1929. HBMLÉ XVIII. /Szerk.: Gazdag I./ Db.1991., 85.

ez képezte a rendszer szellemi alapját, hiszen az a nemzeti múltban gyökerezett.⁹⁴ Hadházy Zsigmond főispán is a függetlenségi hagyományokat emlegeti 1929. november 2-án elmondott beszédében: „...itt lengett közöttünk Bocskai, Rákóczi és Kossuth szabadságszerető lelke és szelleme...”⁹⁵

Természetesnek tekinthető, hogy a Hajdúság vidékének lakóit is Bocskai és a hősi nemzeti múlt iránti tisztelet hatotta át. A Hajdúnánási Ipartestület 1929. július 5-i jegyzőkönyvében a következő sorok olvashatók: „Elöljáróságunk tudatában lévén annak, hogy a 400 tagot számláló testületnek nincs egyetlen tagja sem, akit Magyarország e legmagyarabb vidékén Bocskai nagyfejedelem városában nem a legtisztább magyar nemzeti érzések hevítenének, aki karja, vagy ha kell kardja munkájával ne kívánná a történelmi Magyarország visszaállítását, aki ne látná be, hogy a mai rettenetes helyzet javítása elsősorban ezúton érhető el...Ipartestületünk nevében egyhangú lelkesedéssel csatlakozunk a Revíziós Ligához...”⁹⁶ Valóban élnek még a hagyományok ezen a vidéken, egyik hűséges őrzőjük Móricz Pál, akiről írásunkban már többször szóltunk. Őt körülzsongják szülőföldi emlékei s feltámasztja a „szabad hajdúk” világát. Tóth Jánoshoz 1931. december 26-án írott levelében ezek a sorok állnak: „...az emlékezéseim a hajdú múltból annál mélyebb szántásúak lesznek és ezek az írásaim aranykalászaival kárpótolnak és örökre a szülőföldhöz kötnek.”⁹⁷

Nagykerékiben már régebbi idők óta él a „Pörzsehalom” dülő történelmi néphagyománya. A dülő Örvendy Pál várnagy, Bocskay egykori hadnagya Örzse nevű lányáról nyerte a nevét, akit az ostromló németek meggyilkoltak. Örzse ugyanis a vár szorongatott helyzetéről a székelyhídi hajdúcsapatoknak hírt vitt, de hazatérőben a németek kezébe került. A várbeliek a bátor leány sírja fölé halmot emeltek. Ugyancsak a Bocskai szabadságharc emlékét idézi a diószegi Nyúzó völgy is. A diószegieket eszerint rajtaütötték az osztrákokon, mind felkoncolták őket. Innen ered a völgy neve.⁹⁸

A harmincas években a szakirodalom is gyarapodik, a nemzeti függetlenségi múlt kérdései az ismert politikai események miatt egyre inkább előtérbe kerülnek. Eckhart Ferenc Bocskai és hívei közjogi felfogásáról tesz közzé tanulmányt, Szekfű Gyula pedig a magyar jellemről ír. Megélnékül a szellemi élet kiadásra kerül a „Mi a magyar?” c. tanulmány 1939-ben. A magyar nemzeti múlt a tanulmánykötetben különösen nagy hangsúlyt kap. Ekkor még él a Bocskai kor egyik kiváló kutatója, Károlyi Árpád, akit a Habsburg-ellenes magyar „alkotmányos” rendi mozgalmak tekintélyes történetírójának tartanak. Szekfű Gyula azt írja egykori mesteréről, Károlyi Árpádról, hogy nem került soha egyetemi katedrára, de Bocskai történetírója mégis törés és meghajlás nélkül fejlődhetett...⁹⁹

⁹⁴ Kállay Miklós.: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-1944. C. A. Macartney professzor előszava: Kállay Miklós és magyar világa. Bp.1991., 12,14.

⁹⁵ HBML. IV.B. 902/a. 28. K. 510/529/1929.,1929. nov. 2.

⁹⁶ Draviczy Imre.: A Hajdúnánási Ipartestület története. HBMLÉ. XXII. /Szerk.: Radics K./ Db. 1995., 152.

⁹⁷ Molnár József.: Móricz Pál és Hajdúnánás. In.: DMÉ. 1969-70...i.m. 574.

⁹⁸ Ferenczi I.:Bocskai István és szabadságharcának emléke...i.m. 222-223.

⁹⁹ Eckhart Ferenc.: Bocskay és híveinek közjogi felfogása „Károlyi Emlékkönyv..Bp. 1933., Szekfű Gy.: A magyar jellem történetünkben / A „ Mi a magyar c. gyűjt. Munkában. Bp.

Vidéken is különböző rendezvények tartják szükségesnek nemzeti múltunk hőseinek felidézését. Nagykereki község képviselőtestülete 1934. május 4-én rendkívüli képviselőtestületi közgyűlést tart. A főjegyző jelenti, hogy Dr. Miskolczy Hugó nagylétei főszolgabíró és Székelyhídi Béla ref. esperes kezdeményezésére Álmosd községben Bocskai emlékmű elkészítését tervezik. Nagykereki községtől 40 pengő támogatást várnak el „a jelenlegi viszonyok mellett is.” A képviselőtestület megszavazza az összeget... „mert hiszen Magyarország nagy alakja világhírű győzelme csatájához ebből a községből indult ki.”¹⁰⁰ Folyamatos a nemzeti függetlenségi harcok hagyományvonulatának összekapcsolása. Balthazár Dezső ref. püspök a hajdúböszörményi Kossuth Otthon avató ünnepén 1930. november 18-án a következőket mondotta: „Örömmre szolgál, hogy szülővárosomban a Kossuth Lajos szellemének megfelelően az egyedül célhoz vezető népuralom zászlóbontását az agrár kibontakozás vágyait, az egyszerűség és lehetőség politikájának hajnalhasadását látom. Egyedül ez az irány méltó Bocskay városához, Kossuth népéhez.”¹⁰¹ Hajdúböszörményben 1937-ben hajdúhetet rendeztek. A főtéren egy országzászlót állítottak fel, az emelvényen pedig egy domborművet helyeztek el. Ez az építmény 1961-ig állt fenn, akkor lebontották.¹⁰² Néhány hónap alatt elkészült a fentebb említett álmosdi emlékmű. Alkotója Nagy Sándor János vámospércsi születésű szobrászművész. Ótalakos bronz illetve műkö emlékmű volt ez, amelyet az álmosdi csata 330. évfordulóján avattak Álmosd főterén. A magas talapzaton álló bronz figura hajdúvitét ábrázol, karddal kezében. Jóval lejjebb, balra népviseletbe öltözött nagyapát látunk unokájával, jobbra pedig két világháborús öltözetű katonát.¹⁰³

Bencsik János tanulmánya kapcsán már rámutattunk, hogy Hajdúböszörményben milyen erősek voltak a hagyományok, de fentiekből is látjuk, hogy a hajdúhagyományok ápolása különböző intenzitással ugyan, de másutt is folytatódott. Valóban, nemcsak Hajdúböszörményben, hanem más hajdúvárosban is a patriarchális épületek és utcák „örzik a történelem félreismerhetetlen patináját, idilli békét árasztva e nyüzsgő hangyaboly kellős közepén...” A látogató elmondhatja, hogy „történelmi sebeit régi köveken tapintod, fűvét a domboldalakon...”¹⁰⁴ Ilyen településeken a múltnak, a történelemnek legszebb „díszletei” vesznek körül. Egyáltalán nem beszélhetünk ekkor még történelmi értékvesztésről, egyszerre értékelhető a múlttól való eltávolodás és a folyamatosság. Még feleleveníthetők a múlt kulturális-mentális szokásrendjének elemei.¹⁰⁵ A helytörténeti irodalom is különböző kiadványok megjelentetésével fordul a Hajdúság múltja felé. Málnási Ödön „Hajdúszoboszló várostörténete” c. könyve 1928-ban kerül kiadásra. Zoltai Lajos: „Debrecen város pöre a szoboszlói hajdúvitézekkel a Kösély folyó felett 1617.” címen 1931-

1939., 523-530., Benda K.: Bocskai István... i.m. 230., Glatz F.: Történetírás korszakváltásban. Bp. 1990., 198., Passuth László.: Barlangképek. Bp. 1978., 120-121.

¹⁰⁰ HBML. V. 652/b. 1. k. 27/1934., 1934. május 4.

¹⁰¹ Debreceni Független Újság. 1930. november 18., XXVIII. évf. 2

¹⁰² HBML. XXIII. 15.18. d. 2419/1961., 1961. júl. 18.

¹⁰³ Sz. Kürti K.: Ötven év a debreceni emlékszóbrászat... i.m., 381.

¹⁰⁴ Radu Enescu.: Esmék és stílusok., Bucuresti., 1989., 154., Tandori Dezső.: Városi kortyok. Életünk. 2004/6. XLII. évf. 483.

¹⁰⁵ Olasz Sándor.: Köznapi fikció és műfajpoétikai nyitottság., Tiszatáj 2004/6. 58. évf., 65., Németh Z.: A történelmi narratíva... i.m. u.o. 74.

ben jelenik meg. A harmincas évek végén, 1938-ban Balogh István jelentkezik „Egy alföldi kisváros” című könyvével.¹⁰⁶

A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a politikai jobbratolás és Németország térhódítása következtében a nemzeti függetlenségi hagyományok, a szabadságharcok hősi küzdelmei mozgósító erőt jelentenek. A fokozódó német gazdasági és politikai nyomás a müncheni paktum után párosult a németbarát csoportok nagyarányú megerősödésével a belpolitikai életben. Ugyanakkor a fináncső és a legitimista nagybirtok hatalmi befolyásának védelmében megpróbált gátat vetni a német expanzióknak és a szélsőjobboldali erők politikai törekvéseinek. Csaknem mindegyik magyar kormány 1938-tól kezdve nyitással próbálkozott nyugat felé, de tevékenységét azzal fejezte be, hogy az országot egyre jobban Németország érdekeihez kapcsolta. Baloldali, németellenes és liberális körökben különösen megnőtt a félelem Ausztria bekebelezése után. A háborús évek során a társadalom különböző rétegeiben erősödött a németellenes hangulat. A KMP egy 1943-as röpiratában olvashatjuk a következőket: „... A német hódítóknak, Magyarország ősi ellenségeinek érdekeiért vérzik a magyar...”¹⁰⁷ Ekkor, 1943-ban jelent meg Mód Aladár könyve, a „400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért”. A könyv első kiadása volt ez, melyet követett a többi, és mint ismeretes, a Rákosi korszak egyik legfőbb ideológiai-történelmi propagandaanyagaként funkcionált. A VII. kiadás előszavában a kiadó így summázta a könyv 1943-ban betöltött szerepét:” A könyv első kiadása komoly politikai fegyvert jelentett a német fasizmus és magyar cinkosai ellen folytatott küzdelemben. A könyv fontos szerepet töltött be a Habsburg-párti polgári történelemhamisítók leleplezésében is.”¹⁰⁸ Mód Aladár marxista szemléletének megfelelően Bocskai szabadságharcában a szegény nép szerepét és a népi ellenállást emelte ki. Könyvében az alábbi sorok olvashatók: „Bocskay felkelésének döntő erőforrását a birtokaiban fenyegetett, illetve abból kiforgatott birtokosok mellett elsősorban a földönfutóvá tett, harcra kész szegény nép alkotta... A hajdúk és székelyek megnyerése népi ellenálló erőt biztosított Bocskaynak, Béccsel, a Habsburg-párti urakkal s a klérussal szemben.” Kevéssel ezután még egy rövid 17. századi fejlődésvonalat is felvillant, midőn Zrínyiről is szól: „Zrínyi... Bocskay és Bethlen politikáját követve, a vallásháborút szító Béccsel és a főpapi reakcióval szemben az erők összefogását... hirdette.”¹⁰⁹

Magától értetődik, hogy nemcsak a baloldali meggyőződésű csoportok törekedtek a nemzeti függetlenségi múlt arzenáljából fegyverek szerzésére, hanem a szélsőjobboldalon levők is, sőt az uralkodó elit németellenes orientációjú tagjai is. A legalitásból kizárt baloldali mozgalom az egyesületek, olvasóköri /Bocskai, Kosuth/ kereteiben fejtett ki önmagát megőrző, a későbbi időkre átmentő tevékenységet. Hajdúnánáson gyakran hivatkoztak a nemzeti múltra, s a Bocskai-kultusz termé-

¹⁰⁶ Dankó I.: Hajdúszoboszló megismerésének története... i.m. 10.

¹⁰⁷ Juhász Gyula.: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Bp. 1969., 200-201., Ormos Mária.: Nácizmus-fasizmus. Bp. 1987., 462., Mód Aladár.: 400 év küzdelem Bp. 1954., 669.

¹⁰⁸ Mód A.: 400 év küzdelem... i.m. A VII. kiadás előszava. 4.

¹⁰⁹ U.ő.: i.m. 45, 58.

szetszerűleg mindig erős maradt a városban. Működött a Bocskai-olvasóköri, a város jelentős műalkotásai közé tartozott a Bocskai-szobor is.¹¹⁰

Ma koalíciós időszak néven szól a történetírás az 1945 utáni néhány évről. Ebben az időben elképzelések születtek a magyar közigazgatás modernizálásáról. Sajnos ezek az elképzelések sikertelenek maradtak. Magyarországon kialakultak ugyan a helyi új önkormányzati szervek, de szerepük csak átmeneti volt. Az adott történelmi időszakban a helyi tanácsok szovjet típusú mintájának kialakítása került napirendre néhány éven belül.¹¹¹

Közigazgatástörténeti és egyben levéltár-történeti adalék az, hogy Kecskés Balázs, Bihar megye főlevéltárnoka 1947-ben ellenőrizte a selejtezéseket, nehogy történeti értékű iratanyag is megsemmisüljön. Ilyen módon sikerült kiemelni Kismarja község iratanyagából Bocskai -, Rákóczi -, Kossuth-iratokat.¹¹² Iskolatörténeti adatunk ebből a korszakból, hogy a Hajdúböszörményi Református Gimnázium az 1946-47-es tanévben felvette a Református Bocskai Kollégium nevet.¹¹³ Ezután 1948. szeptember 23-án megjelenik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 101.840/1948. IV/2. számú rendelete az úttörőcsapatok megszervezéséről az általános iskolákban. Ki kell alakítani egy új magyar ifjúságot – fejtegeti a rendelet-, „mely népéhez hűséges, megbecsüli a magyar történelem nagy haladó hagyományait és amely az iskolában, a mozgalomban szerzett tudását a nép felemelésének szolgálatába állítja.”¹¹⁴ Bihar vármegye szabadművelődési felügyelője ugyanebben az évben közművelődési tanfolyamtervezetet nyújt be. Javaslatában a 10. előadás tárgya a Következő: „Erdély kialakulása és szerepe. Hitújítás. Bocskai és Bethlen”¹¹⁵ Vámspércs község rendkívüli képviselőtestületi közgyűlésén 1949. április 4-én Hársfalvi Alajos h. vezetőjegyző beszédet mond. Beszédében történelmi áttekintést ad a 400 éves idegen zsarnokságról, majd felveti a kérdést, hogy 1848 és 1919 miért nem tudta győzelemre vinni szabadságunk ügyét. Kijelenti, hogy szabadságunkat csak a szovjet hadsereg segítségével tudtuk kivívni.¹¹⁶

Mód Aladár már említett könyve az „ötvenes évek” ideológiai legitimációjának egyik legfontosabb írása lett, melynek koncepciója természetesen megegyezett Révai József gondolataival is. Figyelemre méltók a következő sorok: „A nemzeti függetlenség ügye számunkra is eggyé vált a szocializmus ügyévé. Ezt az egységet bizonyítja számunkra az a tény, hogy 400 éves függetlenségi küzdelmünk győzelemre juttatását a szocializmus élenjáró népének, a nagy szovjet népnek köszönhetjük.”¹¹⁷ A függetlenségi harcok vonulata más korabeli művekben is meghosszabbítódik, 1919-ig, sőt 1945-ig, s a folyamat végén a beteljesült szabadság áll, a nép

¹¹⁰ Radics K.: Művelődés Hajdúnánáson a felszabadulás előtt. HBMLÉ. /Szerk.: Gazdag I./ Db. 1984., 55-56.

¹¹¹ Ágh Attila.: Az önkormányzati társadalom. Bp. 1989., 312., Szelényi Iván.: Új osztály, állam, politika. Bp. 1990, 326-327.

¹¹² Gazdag I.: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár története. Db., 1985., 27.

¹¹³ Mónus I.: A hajdúböszörményi ref. iskolaszék története. HBMLÉ. XXI./Szerk.: Radics K./ Db. 1994., 227.

¹¹⁴ HBML. XXIV. 501/b. 58. d. 2868/1948., 1948. szept. 23

¹¹⁵ HBML. XXIV. 511/b. 3. cs.322/1948., 1947. dec. 1

¹¹⁶ HBML. V. 677/a. 1. K., 1949. ápr. 4

¹¹⁷ Mód A.. 400 év küzdelem... i.m. 688.

vezérével, Rákosi Mátyással az élen. Szabadságszólások zengtek, s a rendszer magát a nagy francia forradalom eszméinek beteljesítőjeként aposztrofálta, „a szabadsághiánytól fuldokló társadalom előtt folyamatosan lobogtatta a kor talán legcinikusabb szlogenjét, hogy próbáljunk élni az ajándékba kapott szabadsággal”¹¹⁸

A Bocskai-kutatás egy szakmailag színvonalas darabját tette közzé Benda Kálmán 1955-ben, majd néhány évvel később Nagy László hadtörténeti szakmunkája jelent meg. Szabó István debreceni történésznek pedig a Hajdúság történetéről készített művét olvashatták az érdeklődők 1956-ban.¹¹⁹ Molnár Erika történelemszemlélet nacionalista maradványairól tanulmányt írt 1962-ben. Ennek nyomán széles körű vita bontakozott ki, mely sokáig elhúzódott és nem utolsósorban a függetlenségi harcok kapcsán szó esett a hazafiságról, a deheroizálásról, továbbá ideológiai és történetiszemléleti kérdésekről.¹²⁰ A nemzet, haza, hazafiság tovább gyűrűző vitájához a 17. század neves hadtörténésze, Perjés Géza is hozzászólt egy tanulmányával, melyben a nemzeti önérzet problémájáról értekezett.¹²¹ Arra is emlékszünk, hogy a hetvenes évek elején Király István akadémikus „Hazafiság és internacionalizmus” címen tartott egy nagyarányú ideológiai előadást. Ennek nyomán is sok vita támadt a nemzeti történelemtől, a nemzetszemléletről, népünk „haladó hagyományairól”.

Az ötvenes években is folytatódott a néprajzkutatók adatgyűjtése. Gáspár István nagykereki adatközlő 1954-ben még szólt Bocskai harcairól. A bihari földvár és nagykereki térségéről szólt elsősorban. A zomlini határban győzte le Bocskai az osztrákokat. Kismarján és Álmosdon is volt egy földvár, Bocskai „ott teljesen tönkretette az osztrákokat.” A zomlini határra más adatközlők is hivatkoztak. Élt még a Hergott-dűlő mondája is. Eszerint Nagykerékiben az osztrákokat Bocskai csapatai beleszorították a laposba. Az osztrákok kiabálták, hogyHergott. Innen származik a név. A vidék hagyományairól ír Dankó Imre is, a hajdúnánási Testhalom mondáját elemezve.¹²² Maga a néprajzkutatás, – mint Balogh István írja – „történeti szemléletű tudomány, amelynek a népi kultúra alakulását történeti fejlődésében kell nyomon kísérni.” Ugyanakkor szellemi művelődés területén /hiedelemvilág, jogszokások stb./ nehéz megállapítani, hogy az említett jelenség a nép, a parasztság körében keletkezett vagy az uralkodó osztály írásos kultúrájának lecsapódása-e? Kutatja a hajdúvárosokban még élő szokásjogot. Fontosak tehát a szokásjog előírásai, melyek a történelmi múltba nyúlnak vissza. Dolgozatunkban azt is jeleztük másutt, hogy a hajdúutódok tudatában éltek még a mezőgazdaság múltjával kapcsolatos események. Különösen a szállásföldek kiosztása és a letelepítés hagyományozódott tovább az utódok emlékezetében. Balogh István egy tanulmánya éppen Hajdúböszörmény

¹¹⁸ Domokos Mátyás.: Egy uomo universale Somogyból. Tiszatáj 2004/6.58. évf.52.

¹¹⁹ Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955.

Nagy László.: A Bocskai szabadságharc katonai története, Bp. 1961., Szabó István.: A hajdúság kialakulása. Db. 1956.

¹²⁰ Molnár Erik.: Történetiszemléletünk nacionalista maradványai. Új Írás 1962/11.

¹²¹ Perjés Géza: A nemzeti önérzet zavarai. Látóhatár IV. évf1967/7-8., 699-702.

¹²² Ferenczi I.: Bocskai István és szabadságharcának emléke...i.m. 221, Dankó I.: A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. Ethnográfia. LXVIII. /1956/. 519-534., Néprajzi Lexikon...i.m. 293.

határhasználatát elemzi a XVIII-XIX. században.¹²³ A néprajzi gyűjtőmunkával kapcsolatos Bencsik János népművelési felügyelő 1961. május 27-i jelentése. Megtekintette ugyanis a nagykereki kastély restaurálását. Bocskai anyaga mellett szerepelnie kell a néprajzi anyagnak is írta. Ezért javasolta az ilyen természetű gyűjtőmunka megindítását.¹²⁴

A hatvanas években többször is felvetődött a Bocskai örökség ügye és a hajdúhagyományok gyűjtése. Hajdúböszörményben a Hajdúsági Múzeumban 1962. október 3-án este 7 órakor „Bocskai és a hajdúk” címmel Benda Kálmán tudományos kutató tartott előadást. Október 9-én este 7 órakor pedig a Pedagógus Klubban Poór János: „A hajdúvárosok társadalma” című előadását hallgathatták meg az érdeklődők.¹²⁵ A Honismereti Szakbizottság 1962. november 12-én tartott ülésén Dr. Ferenczi Imre előadó azt fogalmazta meg, hogy szükséges a még meglevő hajdúhagyományok gyűjtése. Kívánatosnak látta, hogy ezek a hagyományok szépirodalmi formában is kerüljenek az olvasni vágyók kezébe.¹²⁶ Tar Károly „Hagyomány és hagyományozódás” címmel, az ezzel kapcsolatos népművelési feladatokról beszélt hajdúszoboszlói előadásában. Ezután megtekintették a Bocskay Múzeumot, majd beszélgetést folytattak Dr. Juhász Imrével az anyag összegyűjtéséről. Mindez az újonnan beállított népművelők továbbképzési konferenciáján programként fogalmazódott meg 1963. április 23-án.¹²⁷

Láttuk már az előbbieken, hogy Bocskai és a hajdúság szerepe az 1960-as és 1970-es évek történelemszemléleti vitáiban nem jelentéktelen. A nyolcvanas években is ápolják a Hajdúságban Bocskai szellemiségét. Hajdúszoboszlón a Művelődési Központban 1981. október 15-től kiállítás nyílik a hajdúkerület anyagából.¹²⁸ Hajdúböszörményben Nyakas Miklós honismereti munkacsoportvezető 1981. december 4-én jelenti, hogy a város részt vett a Hajdúszoboszlón rendezett, a hajdúvárosok történeti múltjából és jelenéből összeállított honismereti vetélkedőn, amelyet meg is nyert. A honismereti munkacsoport tagjai részt vesznek évenként, október 15-én a Bocskai szobor koszorúzásán is.¹²⁹ Lovász Gyula politikai ismeretterjesztési csoportvezető 1985. augusztus 15-i jelentésében Hajdúböszörményben azt írja, hogy méltó módon ünnepelték meg a hajdúk letelepítésének 375. évfordulóját. A megyét átfogó koszorúzási ünnepség felemelő volt. Kitűnő műsorral köszöntötte az évfordulót a Silye Gábor Művelődési Központ is.¹³⁰ A hetvenes években megszületnek a hajdúvárosok történeti monográfiái és a települések múltjának feldolgozása a nyolcvanas években is folytatódik. Ebben az időben már változások érlelődnek, megmoz-

¹²³ Balogh I.: A néprajzi kutatás levéltári forrásai. HBMLÉ. IV. /Szerk.: Gazdag I./ Db.1977.,186-187, 189-190., U.ő.: Határhasználat Hajdúböszörményben a XVIII-XIX. században. Ethnographia, 441-457.

¹²⁴ HBML. XXIV. 515. 1. d. 163/1961., 1961. máj. 27.

¹²⁵ HBML. XXIII.15. 26. d., 1727/1962., 1962. okt. 15.

¹²⁶ HBML. XXIV.515. 2. d. 1184/1963., 1962. nov. 12.

¹²⁷ U.o.: 947/1963., 1963. ápr. 23

¹²⁸ HBML. Művelődési Központ iratai, Felmérés 81'. Hajdúvárosok dosszié. Jelentés a Hajdúszoboszlói Műv. Központ 1981. évi munkájáról.

¹²⁹ HBML. XXVIII. HNF. Hajdúböszörményi Bizottsága iratai. 2. jelű iratok doboza. 1976-1986.

¹³⁰ U.o.: 1. jelű iratok doboza. /1968-1983./

dul a vidéki Magyarország is. A nemzeti identitás kérdése és történeti múltunk átértékelése úgy tűnik napirendre kerül.

Befejezés

A kilencvenes években, immár egy új társadalmi helyzetben, ismét idézték Bocskai politikai felfogását. Debreceni József MDF párti politikus és publicista megállapította, hogy Bibó Istvánnak Bocskai volt a kedvenc politikusa. Mindenekelőtt szerette, a maga hitvallásaként is, a fejedelem egy mondatát, mely így hangzott: „sem az retorikához, sem az dialektikához nem tudunk, az dolgot őt magát nézzük.”¹³¹

Valóban, Bocskai a gyakorlati feladatok embere volt, a magyar állam létért verekedő reális látású államférfi. „Éles politikai érzéssel figyelte az események kialakulását, melyek az újnak, az eljövendőnek voltak hírnökei.”¹³² Ködbevesző alakja nem muzeális érték, hanem eleven hagyomány, mely ma is lenyűgözi a kései utódot. Történelmi személyiségében a hagyományok döbbenetes ereje él, „melyben a jövőért harcoló jelen beleszólik a múlt örökségébe.”¹³³

Mély vallásossága, református hite összefért kíméletlen politikai eljárásával, gyakran kegyetlen eszközeivel. De életében mégis eszmények vezették. Magát egy felsőbb akarat végrehajtójának tartotta. „Nehéz időkben végbevitt tettén, minden szaván végigömlik az Istennel személyes viszonyban levő kálvinista öntudata, aki érzi, hogy küldetése onnan felülről van, s aki Isten kegyelmességéből tudja, mit kell tennie.”¹³⁴

Most a 21. század első éveiben az értékeket hordozó és mentő szellemi magatartás napról napra fáradhatatlanul megújuló gyakorlásában különösen fontosak a múlt felemelő hagyományai. Egyre több írástudó „jelzi számunkra azoknak a bizonyos hagyományoknak az újraértését és újraformálását, ami nélkül megmaradásunk több mint kétséges.”¹³⁵ Bocskai alakja és a nemzeti függetlenségi hagyományok azonban minden újraértékelés ellenére olyan morális értékek maradnak, melyekről nemzetünk semmi körülmények között nem mondhat le. A Hajdúság és a bihari részek vidékét pedig a becses múlt hősi levegője lengi be, amely a leghétköznapibb dolgoknak is ünnepélyes színt ad.

¹³¹ Debreceni József.: Melyik játékot játszunk? Bp. 1993., 84.

¹³² Benda K.: Bocskai István...i.m. 57,146.

¹³³ Tolnai G.: Szóbeli jegyzék...i.m..52.

¹³⁴ Benda K.: Bocskai István.. i.m...47., 200.

¹³⁵ Bohár András.: Művész/et/fenomenológia. Életünk 2004/6. , XLII. évf. 555.

Data for the Bocskai-traditions in Hajdú and Bihar counties

Zoltán László Major

In his introductory remarks the author establishes that development of the traditions already commenced in the years after the death of the Prince. Following this he gives some of the data originating from the 17-th century.

The following section discusses the preserving of traditions, handing down of the Hajdú traditions and the struggles pursued for the Hajdú freedom, viewed from a one-century perspective. After this follows a calling up of the past from the 19-th century, in which besides enlivening of the traditions, the villages and town meeting struggling for the Hajdú freedom are also mentioned. Several of them endeavour to certify their crested letters received from Bocskai. The consciousness of the descendents of the former hajdús is enlivened in the intellectual life of the reform era, but mainly however in the fight for freedom of 1848-49 as is shown by the literature. The traditions lived on in the second half of the 19-th century both in writing and orally. The author also remarks that the role of tradition „is enforced vigorously at the level of popular consciousness, customs and beliefs also”.

It is known that at the turn of the century the triumph of the independence conception follows, but however this becomes increasingly just an outward appearance. The political events also strengthen the sphere of the independence conception.

The reminiscences themselves are also continually connected with the Hajdú consciousness. At the same time however, the first works are already appearing, discussing the life of Bocskai and written with scholarly thoroughness.

The period after Trianon attributes a particularly big role to the heroic past and assertion of the national honour. In Central and East Europe however this period is already the era of development of the totalitarian regime. Even if this type of regime is not yet developed in Hungary, similar social systems are being organised in our surroundings. The interpretation of these is also mentioned in connection with the traditions of independence. However the paper mentions some features of the ideology of the dictatorship developing after 1945, and the manipulative utilisation of the national traditions of independence for this.

Finally we can read a brief presentation of some local historical data, various reminiscences and programmes. Then the author emphasises that the traditions uplifting the past are particularly important in the intellectual value-preserving and value-bearing attitude of the 21-st century.
